

**GEÇMİŞİN SESİNİ DİNLEMENİN
YÖNTEMİ: SÖZLÜ TARİH**

THE METHOD OF LISTENING TO THE
VOICE OF THE PAST: ORAL HISTORY

Hikmet Çağrı YARDIMCI, Büşra ÖZTEKİN

37

GEÇMİŞİN SESİNİ DİNLEMENİN YÖNTEMİ: SÖZLÜ TARİH

THE METHOD OF LISTENING TO THE VOICE OF THE PAST: ORAL HISTORY

Anahtar Kelimeler:

Sözlü tarih,
Mülakat,
Tarihsel bilgi.

Keywords:

Article History
Interview,
Historical information

Hikmet Çağrı YARDIMCI ¹, Büşra ÖZTEKİN ²

ÖZ

Bu çalışmanın amacı; sözlü tarihin teorik ve tarihsel arka planı ile yöntemsel boyutunu incelemek, bu ikisinin söz konusu alan içindeki beraberliğini eleştirel boyutlarıyla gösterebilmektir. Bu çalışmada; birincil ve ikincil kaynaklardan yararlanmak suretiyle sözlü tarihin ne olduğuna, bu kapsamda yapılan mülakatların nasıl yapıldığına ve nitel çalışmalarda yürütülen diğer mülakat yöntemlerinden farklarına dair literatür taraması yapılmış, bu doğrultuda nitel araştırma tekniği kullanılmıştır. Makale, sözlü tarihin gelişimi ve yöntemine dair farklılıkları üzerinden sınırlandırılmıştır. Sözlü tarihin birçok farklı düzlemde gizli kalmış anekdot, hikâye ve anlatıları ortaya çıkarma potansiyeli; onu diğer tarih yöntemlerinden ayıran en dikkate değer özelliğidir. Bu özelliği ile birlikte sözlü tarihin teori ve pratiği birleştiren bir yöntem olduğu tespit edilmiş; sadece tarih alanında değil, sosyal bilimlerin diğer disiplinlerine de kaynaklık edebilme imkânı vurgulanmıştır. Bütün aşamalar titizlikle yürütüldüğü müddetçe tarihin salt arşiv veya belgelerden değil, bahse konu olan tarihsel hadiseyi doğrudan yaşayanlardan da öğrenilebileceği sonucuna varılmıştır. Bu çalışmanın alana özgün katkısı, sözlü tarihin yöntemsel boyutunun tarihsel bilginin özellikle güvenilirliği ve geçerliliğinin söz konusu edildiği gelişim evresi içerisinde değerlendirilmesidir.

ABSTRACT

This study aims to investigate the theoretical and historical background, and methodological aspects of oral history, examining the integration of these dimensions within the field. In this study, a literature review was conducted using primary and secondary sources on what oral history is, how interviews are conducted in this context, and its differences from other interview methods carried out in qualitative studies. The qualitative research technique was used in this direction. The article's scope is delimited by emphasizing the development of oral history as a method and distinguishing its methodological particularities. A significant finding of this research highlights the potential of oral history to uncover hidden anecdotes, stories, and narratives on various levels, making it different from other historical methods. Along with this feature, it has been recognized that oral history is a method that combines theory and practice and emphasized its ability to serve as a source not only in the field of history but also in other disciplines within the social sciences. It has been concluded that as long as all stages are carried out meticulously, historical knowledge can be reliably constructed not only through archives or documents but also from those who directly experienced historical events in question. The unique contribution of this study to the field is the evaluation of the methodological dimension of oral history within the context of debates concerning the reliability and validity of historical information during its developmental phases.

¹ Hasan Kalyoncu Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Araştırma Görevlisi; Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ABD Doktora Öğrencisi, hcagri.yardimci@hku.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1069-6585

² Hasan Kalyoncu Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Araştırma Görevlisi; Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları ABD Doktora Öğrencisi, busra.oztekin@hku.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6118-9562

Alıntılanmak için/Cite as:
Yardımcı Ç. Y. ve Öztekin B. (2025) Geçmiş Sesini Dinlemenin Yöntemi: Sözlü Tarih, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (1), 651-668.

GİRİŞ

Sözlü tarih, bir pratik, bir araştırma yöntemi; söyleyecekleri ve/veya anlatacakları olan birey ve grupların konuşmalarını kaydetme ve anılarını yorumlama tekniğidir. Başka bir deyişle sözlü tarih, bilinmeyi ortaya çıkarmak veya duyulmayan sesini duyurmak; dolayısıyla başka bir veri yok iken bir aydınlatma ve kanıtlama biçimi olarak tanımlanmaktadır (Bull, 1982, s. 223). Teori ve pratiğin, yani kaydetmenin/konuşmanın yorumlama ile iç içe olması, sözlü tarihin hareket noktasıdır. Bu nedenle, geçmiş hakkında bilgi edinmek amacıyla gerçekleştirilen sözlü tarih görüşmesi, salt ne söylendiği ile ilgili değil, nasıl söylendiği, neden söylendiği ve bu söylenenlerin ne anlama geldiği hakkında “yaşamsal” bir perspektifle yürütülmelidir. En bilinen sözlü tarihçilerden Alessandro Portelli zengin ve karmaşık kaynakların üstesinden “kompozit bir tür olan” sözlü tarihin disiplinler geçirgenliğinden faydalanılarak gelinebileceğini iddia etmektedir (2004, s. 23). Bunun yanında sözlü tarih çalışması, insanların geçmişi hakkında bilgi alırken görüşme, doğal olarak geçmişi aydınlatma amacı taşımaktadır; fakat en az geçmişin ve anıların öğrenilmesi kadar önemli olan husus, özgün bir anlatı yaratma girişimidir. Bu mahiyeti, sözlü tarihi geleneksel tarih disiplininin ötesine taşır. Etnoloji, antropoloji ve sosyoloji gibi çeşitli alanlarda yöntem olarak kullanılmaya müsait olması, sözlü tarihin bu istisnai haline ışık tutar. Nitekim sözlü tarih, “apaçık görünenden” ziyade “görünmeyen”in izinden gider. Geçmişte yaşanan hadiseleri; o dönemde sesi kısılan, belgelerde deneyim, görüş, düşünce ve duygularına yer verilmeyen özne ve öznelerin sesinden dinleyen çeşitli arşivlerin yer aldığı kayıt ve kurumların varlığı bu yargının en mühim göstergesidir³.

Sözlü tarih, teknik ve yöntem bağlamında değerlendirildiğinde ise veri toplama formlarını gerektiren görüşme süreçlerinden farklı bir pozisyonda yer almaktadır. Zira sözlü tarih, farklı teorik perspektiflerle disiplinler sınırların, belge tarihçiliğinin ötesine geçerek yararlanılan kaynakları zenginleştirir. Lynn Abrams’a göre sözlü tarih, hem görüşme yaparak transkripsiyon sürecini

gerçekleştirmek hem de bu çıktıları yorumlamaktır ve yapılan bu işlemleri birbirinden ayırmak pek mümkün değildir (2010, s. 2). Bu bağlamda bir sözlü tarih görüşmesinin; önceden hazırlanan sorular, bu sorularla yapılan görüşmeler ve bu görüşmelerin ses ya da video formatındaki kayıtlarından teşekkül ettiği söylenebilir. Soruların hazırlanması ve görüşmelerin yapılması safhasından sonra görüşme kayıtları deşifre edilir, özetlenir veya indekslenir; ardından bir kütüphaneye veya arşive yerleştirilir. Arşivlenen bu kayıtlar, transkriptler, kataloglar, fotoğraflar ve ilgili belgesel materyalleri, hem araştırmacı hem de katılımcının rızası dâhilinde herkesin ulaşabilmesi için internet ortamında da yayınlanabilir (Ritchie, 2003, s. 19). Ancak sözlü tarih yöntemi kullanılarak yapılan çalışmalarda bu seviyeye gelinceye dek teknolojinin değişimiyle paralel olarak birçok farklı araç ve gereç kullanıldığını hatırlatmak gerekir. Sözlü tarih tekniğinde kullanılan ilk ses kayıt cihazı olan fonograf 1877’de, çelik tele manyetik kayıt cihazı ise 1900’lerden hemen önce icat edilmiştir. 1940’a kadar kullanılan manyetik kayıt cihazından sonra manyetik bant bulunmuş, 1960’larda da çok daha ucuz olan kaset teypler piyasaya sürülmüştür. Kaset teyplerin uzun yıllar kullanılmasından sonra ise daha gelişmiş ses kayıt cihazları üretilmiştir (Thompson, 2000, s. 61). Şimdilerde cep telefonları dahi ses kaydı yapmak için yeterli hafıza ve ses kalitesine sahiptir. Bu teknolojik gelişmeler, günümüzde sözlü tarihin yaygınlaşması ve hızla gelişmesinin temel sebeplerinden de biri olmuştur (Thompson, 2000, s. 61).

Sözlü tarih, tarih disiplininde ekseriyetle bilinen ve üzerinde durulan belgelerle çalışmak yerine anlatılana ve anlatıya odaklanır. Tam da bu sebeple, sözlü tarihin güvenilirliği ve geçerliliği konusunda şüpheler mevcuttur (Dere ve Dinç, 2020). Ancak mevcut çalışmanın göstereceği üzere; çapraz sorgulamalar, döneme ait belgelerle karşılaştırmalar ve titiz bir deşifre tekniğiyle sözlü tarih, tarihi ve hatta şimdiki yeniden düşünme konusunda alternatif bir fırsat sunmaktadır. Bu çalışmada ilk olarak sözlü tarihin tarih disiplini içindeki düşünsel ve eleştirel devinimine bakarak belge tarihçiliğinden sosyal tarihçiliğe kat edilen aşamalara ışık tutulacaktır. Daha

3 Örneğin bkz. “The Whole World Was Watching: An oral history of 1968”: <https://cds.library.brown.edu/projects/1968/>; “Yad Vashem-The World Holocaust Remembrance Center” <https://www.yadvashem.org/>; Jewish Women Archive <https://jwa.org/>; 100 Voices in WW2 <https://www.bbc.com/historyofthebbc/100-voices/ww2>. 09.06.2023.

sonra sözlü tarihin tanım ve eleştirilerine dair açıklamalara yer verilecektir. İlerleyen başlıklarda ise sözlü tarihin tarihsel ve teorik arka planından ziyade yöntemsel ve teknik boyutlarına odaklanılacaktır. Bu doğrultuda sözlü tarih mülakatlarının öncesi, görüşme sırası ve bunların deşifre ve yorumlanmasında birincil ve ikincil kaynaklar yardımıyla nasıl bir yol izlenebileceğine dair tartışmalar yürütülecektir. Son olarak ise yukarıda da kısaca değinilen güvenilirlik ve geçerlilik tartışmalarına geri dönülerek genel bir değerlendirme yapılacaktır; hem yöntem hem de beslendiği epistemolojik kaynaklara yöneltilen eleştirilerin sözlü tarihin tarih disiplini içindeki konumuna etkileri yorumlanacaktır.

LİTERATÜR TARAMASI

Tarihin ve Metodolojisinin Dönüşümü İçinden Sözlü Tarihe Bakmak

Sözlü tarihin ilk örnekleri veri toplama ve teknik yöntemleri, iptidai ve arkaik sayılsa bile tarihsel anlatının rivayete ve mitlere dayanmasından mütevellit Thucydides ve Herodot'a kadar uzanır. Zira söz konusu olan "söz ve anlatı" uzunca bir süre tarihçilerin esas ve esin kaynağı olmayı sürdürmüştür. Ancak 19. yüzyıldan itibaren Leopold Ranke'nin bilimsel ve objektif tarih anlayışını rehber edinen klasik historisizm, tarihsel metodolojinin amentüsü haline gelmiştir. Tarihsel dokümanları "o zamanın objektif optiğiyle" eleştirel incelemelere tabi tutan bu yaklaşım, Karl Lamprecht'in *Deutsche Geschichte* (Alman Tarihi)⁴ [1891] eserinin yayımlanması ile bunalıma girmiştir (Iggers, 2000, s. 32). Lamprecht'in hem devletin tarihsel bilgi bağlamında merkezi konumunu sorgulaması hem de Alman Reich'inin siyasal ve toplumsal köklerini sarsması, arşiv tarihçilerince olumlu karşılanmamıştır (Iggers, 2000, s. 34). Dolayısıyla Lamprecht'in bu gayretinin doğrudan sosyal bilimlere yansımalarını görmek için beklemek gerekecektir. Devam eden süreçte Fransa'da *Annales de l'histoire économique et sociale* (Ekonomik ve Sosyal Tarih Yıllıkları)⁵ [1929-1938] dergisi etrafında filizlenen *Annales* Ekolü perspektifi; "büyük liderler", kilise ve

devlet etrafında şekillenen tarih anlayışını yerinden oynatmış, tarihe inter-disipliner bir boyut kazandırarak beklenen işareti vermiştir (Burke, 1990, s. 11; Yardımcı, 2022, s. 40). Sözlü tarih yöntemi tarih disiplinine ait bir yöntem olarak gelişmiş olmasına rağmen siyaset, sosyoloji, antropoloji gibi tarih-dışı disiplinlerle, bu dönüşümlerden mütevellit bir iş birliği içinde ortaya çıkmıştır.

Sözlü tarih 1930, 1940 ve 1950'lerde Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Birleşik Krallık akademik çevrelerinde kendine yer edinmeye başlamıştır. Örneğin ABD'de 1930'un sonlarında, depresyon yıllarında, işsiz sanatçılara ve yazarlara iş vermek üzere tasarlanmış, sıradan Amerikalıların hayat hikâyelerinden toplanan ve dokümanite edilen New Deal Federal Writer's Project (FWP) (Yeni Düzen Federal Yazarlar Projesi)⁶ isimli bir çalışma yürütülmüştür. Bu proje 6000'den fazla yazar, 10,000'den fazla erkek ve kadın katılımcıyla o tarihe dek yapılan en büyük sözlü tarih çalışmalarından biri olarak tarif edilmiştir (Ritchie, 1987, s. 589). Yine ABD'de aynı program kapsamında eski köleler ile yapılan mülakatlar sayesinde Afro-Amerikan tarihinin anlatılması ve anlaşılması bakımından sözlü tarih ciddi bir uğraş olarak görülmeye başlanmıştır (Tosh, 2015, s. 262-263). Britanya'ya bakıldığında da benzer gelişmelerin görüldüğü söylenebilir. 19. yüzyılın endüstrileşme hızı ve toplumsal dönüşümlerinden etkilenen işçi sınıfının, kadınların ve siyahların tarihi ön plana çıkmıştır (Çaykent, 2019, s. 168). 1960'lardan itibaren Britanya'da ve dünyanın dört bir yanında siyasi olarak kararlı sosyal tarihçiler tarafından geliştirilen "aşağıdan gelen tarih" için temel bir kaynak olmuştur. Bu bağlamda 1950'lerde ve 1960'larda Britanya'da sözlü tarih öncüleri, folklor çalışmalarına öncelik vererek "sıradan" işçilerin deneyimleriyle ilgilenmiştir (Thomson, 2007, s. 51). Örneğin 1950'lerde yaptığı *Ask the Fellows Who Cut the Hay* (Otları Biçenlere Sorun)⁷ çalışmasında George Ewart Evans sıradan çiftçilerle mülakatlar yürüterek 19. yüzyıl geleneklerinin, zanaatlarının, lehçelerinin, araçlarının nasıl değiştiğini ve dönüştüğünü yorumlamaya ve kaydetmeye çalışmıştır.

4 Makale yazarlarının kendi çevirisidir.

5 Makale yazarlarının kendi çevirisidir.

6 Makale yazarlarının kendi çevirisidir.

7 Makale yazarlarının kendi çevirisidir.

(Riley, 2004, s. 45). Böylece Thompson'ın dile getirdiği gibi sözlü tarih, insanlar etrafında inşa edilmiş bir tarih olarak hayatın içine çekilmiş; sadece liderler değil, aynı zamanda duyulmayan çoğunluk da kapsanarak tarihin kaynakları çeşitlendirilmiştir. Daha az ayrıcalıklı olanlara tanınan bu şans ile tarihin toplumun içine ve dışına taşması olanaklı hale gelmiştir. Böylece sözlü tarih, kabul görmüş tarih mitlerine ve tarih geleneğinde bulunan otoriter yargıya meydan okuyarak tarihin toplumsal anlamının radikal bir dönüşümü için bir araç sağlamıştır (Thompson, 2000, s. 23-24).

Thomson (2007), sözlü tarihe dair paradigmatik dönemlendirmelerini takip ederek teori ve pratikte dört esas dönüşümün gerçekleştiğini ifade etmiştir. Bunlardan ilki, “İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki “hafıza rönesansına” tekabül eder. Burada hafıza rönesansından kasıt; sözlü tarihin teknolojinin gelişimine paralel olarak kaydetme pratiklerini ilerletmesi ve insan hafızasının/belleğinin tarih yazımı malzemesi haline gelmesidir. İkinci dönemde, 1970'lerin sonlarından itibaren, bellek ve öznelliğe yönelik yaklaşımların gelişimine şahitlik edilir iken 1980'lerin sonlarından başlayan üçüncü dönemde ise sözlü tarihçinin görüşmeci ve analist olarak rolüne ilişkin algılarda farklılık gözlemlenmektedir. Dördüncü ve son dönem olan 1990'ların sonu ile 2000'lerin başında ise bariz bir dijital dönüşüm veya “devrim” söz konusudur. Dahası Thomson'a göre (2007, s. 50) söz konusu paradigmatik dönüşümlerin yol açtığı, sözlü tarihin etkilediği ve sosyal bilimlerin camiasının etkilendiği çift yönlü bir etkileşim mevcuttur. Kişisel tanıklık merkezi bir kaynak olmuş, bu kişisel tanıklıkların siyasi ve yasal kararlardaki önemi artmış, görüşme (*interview*) ve hafızanın daha fazla itibar görmesi suretiyle disiplinler-arası ilgi çoğalmıştır. Bunlara bağlı olarak sözlü tarih, uluslararası çapta önem ve itibar kazanmıştır.

David Dunaway ise sözlü tarihin gelişim sürecini dönemselsel olarak üçe ayırarak açıklamıştır. Bu gelişim sürecinin ilk basamağını biyografiler ve otobiyografiler oluşturmaktadır. J. Allan Nevins⁸ ve Louis M. Starr⁹ gibi

öncü şahsiyetlerin önderlik ettiği ilk nesil sözlü tarihçiler, sözlü tarihi önde gelen kişilerin yazılı olmayan hatıralarını araştırmak için bir toplama ve sözlü biyografi aracı olarak kullanmışlardır (Dunaway, 1996, s. 8). Nevins, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki erken sözlü tarih faaliyetinin temsilcisi olarak 1948'de Columbia Üniversitesi'nde ülkenin ilk sözlü tarih projesinin (Oral History Research Office) açılışını yapmıştır (Thomson, 2007, s. 51). Louis Starr da 24 yıl boyunca Columbia Üniversitesi'ndeki Sözlü Tarih Araştırma Ofisi'ni yönetmiştir. Starr, bu süre zarfında tarihsel araştırmalarda sözlü kaynakların organizatörlüğünü ve tanıtımını yapmıştır (Dunaway, 1996, s. 39). Bu merkezin projelerinin başarısıyla birlikte 1952'de Teksas Üniversitesi'nde arşivci Winnie Allen da petrol endüstrisinin öncülerinin kayıt hikayelerinden oluşan bir projeyi organize etmiş ve sözlü tarih çalışmalarına başlamıştır. Ardından 1954'te Berkeley'deki Kaliforniya Üniversitesi'nde Bölgesel Sözlü Tarih Ofisi (Regional Oral History Office) kurulmuştur. 1961'de Harry S. Truman Kütüphanesi ve 1964'te John Keneddy Kütüphanesi açılmış; sözlü tarih çalışmaları, 1965'te Hebert Hoover Sözlü Tarih Programı ve 1967'de başlayan Lyndon B. Johnson ve Dwight D. Eisenhower projeleriyle hızla genişleyerek devam etmiştir. Böylece Birleşik Devletler Ulusal Arşivleri, başkanlık kütüphaneleri aracılığıyla resmi sözlü tarih çalışmalarına başlamıştır (Sharpless, 2008, s. 11). Temel arşivlerin oluşturulmasından sonra Dunaway'ın ikinci dönem olarak işaret ettiği 1960'lı yılların ortasında sözlü tarih, tarihçi ve akademisyenler için önemli kişilerin hikâyelerini yakalamanın ötesine geçmiştir (Dunaway, 1996, s. 8). 20. yüzyıl itibarıyla tarih, siyaset merkezinden çıkarak antropoloji ve sosyoloji gibi disiplinlerin etkisiyle toplum merkezli olmaya yönelmiştir (Danacıoğlu, 2001, s. 2) 1950 ve 1960 yıllarda Avrupa'da konuşan özneye/görüşmeciye yer veren etnolojik Avrupa kültürü çalışmaları ve emekçilerin seslerini duyurma gayesindeki tarihsel sosyolojisinin ortaya çıkması, sözlü tarihe farklı bir muhteva kazandırmıştır. Zira ABD'de sözlü tarihin kökeninin arşiv uygulamasında

8 Joseph Allan Nevins (1890-1971), İç Savaş tarihine yaptığı önemli katkılar ve Grover Cleveland, Hamilton Fish, Henry Ford ve John D. Rockefeller gibi önemli şahsiyetlerin biyografileriyle tanınan etkili bir Amerikalı tarihçi ve gazeteciydi. Nevins, sözlü tarih disiplininde öncü isimlerden biri olarak anılmaktadır (Fetner, 2004, s. 1-7).

9 1954'te Columbia Üniversitesi'nden doktora derecesi alan ve Newsmen in Action'ı burada yazdığı doktora tezinden üreten Louis M. Starr (1917-1980), doktora çalışmaları sırasında katıldığı projenin sonunda 1958'de Oral History Research Office'in müdürü oldu ve bu pozisyonu ölümüne kadar sürdürdü (Pogue, 1980).

yattığı, Avrupa'da ise kökeninin sosyal tarihçilerin çalışması olduğu kabul edilmektedir. (Grele, 2007, s.34). İngiltere'deki işçi tarihi de Latin Amerika'da darbeler dönemi araştırmalarıyla başlayan ve yapılan uzun söyleşilerin oluşturduğu sözlü tarih çalışmalarını referans almıştır. Bu bağlamda 1950'lerden sonraki sözlü tarihçilik kendi yöntemini ve kuramını, gelişen bir araştırma süreci olarak şekillendirmiştir (Öztürkmen, 2002, s. 115). Amerika'da sözlü tarih araştırmalarını tetikleyen etken siyasi tarih olurken, İngiltere'deki dinamiğin kaynağı sosyoloji olmuştur (Danacıoğlu, 2001, s. 132) Örneğin Paul Thompson *The Edwardians: The Remaking of British Society* (Edward Dönemi: Britanya Toplumunun Yeniden İnşası)¹⁰ (1975) isimli çalışmasında hem tarih hem de sosyoloji alanı için tasarlayarak genel toplumsal değişimin evriminde sıradan bireyin katkısını ve deneyimini açıklamaya çalışmıştır (Thompson, 1975, s. xiii-xiv). Ayrıca sözlü tarihin bu dönemlerde devlet arşivlerine alternatif olması (BİSAV, 2000, s. 6), özellikle 1960'lardan sonra sivil toplum örgütlenmelerinin hayatın tüm alanlarına yayılması sonrasında insan hakları hareketlerine de alan açmıştır (Danacıoğlu, 2001, s. 5). Sivil haklar hareketleri sayısız sözlü tarih projesine ivme kazandırmıştır. Böylece hem sivil haklar hareketinin yerel kökeni hem de aktivizmin hareket katılımcılarının yaşamları üzerindeki etkisi arşivlerde ve araştırma kurumlarında bulunan sözlü tarih koleksiyonlarında belgelenmiştir (Rogers, 1988 s. 573). Örneğin 1967-1973 yılları arasında Howard Üniversitesi, yürüttüğü Sivil Haklar Belgeleme Projesi (Civil Right Documentation Project) kapsamında yedi yüzden fazla görüşme yaparak arşivlemiştir (Sharpless, 2008, s. 15-16). Bu bağlamda sözlü tarih, özellikle kadınlar gibi ötekileştirilen grupların daha önce göz ardı edilen yaşamlarını, faaliyetlerini ve duygularını geçmiş ve bugüne dâhil etme çabasında temel bir araç olarak görülmüştür (Anderson, Armitage, Jack ve Wittner, 1987, s. 104). Bilhassa savaş sonrası travmaları, Yahudilerin Holokost hafızası ve muhtelif işçi sınıfı anlatıları da bu tarihten itibaren tarih disiplini içine bütün "sıradanlığıyla" sızmıştır. İkinci Dünya Savaşı gibi kitlelerin etkinlendiği ve birçok tanıklığı kapsayan olayların devlet kaynaklarına girmemiş olmasına yönelik başlayan tarih eleştirisi,

sözlü ifadelerin ve görgü tanıklıklarının hukuk gibi resmi alanlarda kullanılmaya başlanmasına yol açmıştır. Devlete dair resmi kaynakların tüm gerçekleri yansıtmadığı ve savaş suçları gibi olayların resmi kayıtlarda yer almadığı ya da alamayacağına inanıldığından sıradan insanların tanıklıkları ve sözlü anlatıları delil olarak kabul görmeye başlamıştır (Çaykent, 2019, s. 165). Bu yüzdendir ki 1960'lı yıllardan itibaren sözlü tarih yöntemi, soykırımdan kurtulanların deneyimlerini dinleyerek bir ses ve görüntü arşivi oluşturmaya, yaşananlara tanıklık etmeye, diğer bir deyişle "iyileştirme sürecine" eşlik etmiştir (Felman ve Laub 1992, s. 61). 1960'larda ve 1970'lerde Nazizm ve faşizm tarihi üzerine yapılan sözlü tarih görüşmelerinin, savaşın üzerinden düşünmeye yer açacak bir süre geçtikten sonra yapılmasının sebebi bu süreçle ilintilidir (Grele, 2007, s. 63). Bu minvalde sözlü tarih, daha demokratik, katılımlı ve devlet dışı "sivil" bir tarihe kapı aralayarak tarihte sözleri duyulmayanların, nam-ı diğer "madunların" kimliklerinin hegemonik olmayan tarzda yeniden inşası için fırsat sunmuştur (Danacıoğlu, 2001, s. 133).

1980'li yıllara denk gelen üçüncü dönemde ise sözlü tarihçilik bağımsız bir tarih disiplini olarak görülmeye başlanmıştır. Bu dönemdeki çalışmalar bireyi incelemeye başlamış ve kişisel hikayeleri toplumsal bir bağlam içinde güçlendirerek tarihsel kayda katkıda bulunmuştur (Dunaway, 1996, s. 8; Janesick, 2007, s. 114). Katılımcıların hikâyelerinin daha eksiksiz anlaşılması için kültürel ve toplumsal bir zemine oturtulmuştur. Örneğin, Holokost'tan kurtulanların erken sözlü tarihleri, savaşın vahşeti ve dünya tarihindeki şiddet tarihi bağlamına yerleştirilmiştir (Janesick, 2007, s. 114). Böylece sözlü tarih, aşağıdan bir tarih önerisine yol açarak insanların konuşmasına olanak tanımıştır (Lynd, 1993, s.1). 20. yüzyılın son yıllarına doğru ise sözlü tarihçiler, Soğuk Savaş sonrası politikaların sonuçlarını ve insan hakları ihlallerini, özellikle Avrupa ve Latin Amerika'da faşizm, Nazizm ve sömürgecilik tarihi olmak üzere siyasi buhranları belgelemekle ilgilenmişlerdir (Grele, 2007, s. 61-62). Dolayısıyla bu dönemlerde sözlü tarihin, tarihsel olarak haklarından mahrum bırakılmışları tanımlamak ve güçlendirmek için tarihsel yöntem olarak işlevselleştirildiğini söylemek mümkündür. Artık

10 Makale yazarlarının kendi çevirisidir.

marjinalize olmuş, geleneksel tarihten dışlanmış eski köleler, LGBTQIA+ bireyler, kadınlar, çocuklar veya azınlık grupların varlığını ve sesini ortaya çıkarmak için taze bir çıkar yol vardır. Özne bir metodolojik aksamı bulunan bu çalışmalar; sözlü tarihin geleneksel tarihten farklı değerlendirilmesi gerektiğini önermiş, daha rastlantısal (contingent) ve daha akıcı bir yöntemin gerçeklik ve yarar ilkesine ters düşmediğini ortaya koymuştur (Thomson, 1999, s. 295). Bu noktadan sonra, sözlü tarihçiler daha fazla sezgisel ve imgesel yorumlama noktasına ulaşmışlardır. Türkiye’de ise ABD ve Avrupa’dan çok daha geç olsa da kayda değer sözlü tarih çalışmalarının varlığı bilinmektedir¹¹. 1980 sonrası toplumsal gelişmeler Türkiye’de yakın geçmişe olan ilgiyi yoğun bir şekilde artırmıştır. Askeri darbeler, siyasal baskı ve küreselleşme, kültürel ve öznel kimlik arayışlarını öne çıkarmıştır. Yakın tarihe olan bu ilgi, unutulmuş ya da unutturulmuş travmatik olayların yeniden değerlendirilmesine yol açmıştır. Böylece Türkiye’de bellek alanındaki akademik araştırmalar 1990’larda sözlü tarihle birlikte başlamıştır. Bu konuda çalışan araştırmacıların birçoğunun antropoloji, sosyoloji, toplumsal cinsiyet, kültür çalışmaları gibi tarih dışı alanlardan gelmiş olması sözlü tarihin farklı disiplinlerdeki etkisini de gözler önüne sermektedir (Neyzi, 2011, s. 3-4). Görüldüğü üzere 20. yüzyıl başlarından itibaren sözlü tarih alanında meydana gelen bu dönüşümler, bugünün teorik çerçevesini şekillendirmiştir.

Sözlü Tarih Nedir, Ne Yapar? Girişimler, Eleştiriler ve Yöntemler

Klasik anlamda tarihçilik, yazılı belgelerden ya da diğer somut kaynaklardan yararlanarak geçmiş keşfetme çabasıdayken, sözlü tarihçilik şifahi kaynaklardan geçmiş hakkında bilgi edinme yöntemini benimsemiştir. Bu sözlü kaynaklar, ele alınan olaylarda ya da incelenen dönemlerde aktif olarak yer alan veya tanıklık eden insanların kendi dilleriyle ifade ettikleri anlatılardan oluşur (BİSAV,

2006, s. 5). Bu bakımdan sözlü tarih kimi zaman salt bir yöntem olarak görülmesine rağmen, içerik ve biçimin iç içeliği ve şimdiyi bağlama uğraşındadır. Zira bu yöntem, görüşmecilerin görüşülen kişide anıları aradığı, kaydettiği ve sakladığı aktif bir sürecin tezahürüdür. Dolayısıyla bu süreçteki hazırlık araştırması, sorular ve hatta çelişkili cevaplar bile mülakatın yeniden yorumlanması bağlamında bütünlük arz eder. Esasen sözlü tarihi, röportaj ve diğer soru-cevap temelli araştırmalarından ayıran da bu çeşitliliği, verimliliği ve yeniden üretimi sağlayan yanındır. Sözlü tarihi müstesna kılan başka bir niteliği; veri havuzu, kütüphane, müze ya da arşivlere, yapılan görüşmelerin bir şekilde işlenmesi veya yayınlanmak üzere nispeten kelimesi kelimesine yeniden üretilmesidir (Grele, 1993, s. 508 vurgu bize ait). Dolayısıyla “genel araştırma”, “yeniden yorumlama” ve “doğrulama için kullanılabilirlik” gibi kavramlarla sözlü tarihi tanımlamak gayet yerindedir.

Sözlü tarihin bilimsel yöntemi esas alarak ve tarih disiplinine bağlı olarak ciddi bir söz söylemesi için kayıtların güvenilir ve eksiksiz olması hayatidir. Ancak “sözlü” ve görüşmeye bağlı olması, sözlü tarihin uzunca bir müddet tarih alanında çok da güvenilir olmayan bir yöntem ve kaynak olarak görülmesine yol açmıştır (Lummis, 1998, s. 273). Bu güvensizlik ve eleştiriler bir yandan sözlü tarihçiliğin kendisine, diğer yandan ise objektivite yerine hafıza/bellek ve özneliliği önceleyen post-pozitivist epistemolojik duruşa¹² bir tepki niteliğinde sayılabilir (Thomson, 2007, s. 50). İşçilerin, kadınların veyahut çocukların tarihini, belgelerde sesleri duyulmayan öznelerin tarihsel varlığını hesaba katmak, bilginin güvenilirliği konusunda klasik tarihçilerde rahatsızlık uyandırmıştır. Ancak sözlü tarihçilerin peşinden koştuğu bilginin belge tarihçilerden farklı olarak, Ron Grele’nin tanımıyla, tarihi yeniden yapılandırmak (reconstructing history) olduğu düşünüldüğünde, bunların güçlü fakat haksız eleştiriler olduğu ileri sürülebilir (Grele, 1991, s.

¹¹ Türkiye’de sözlü tarih konusunda en fazla proje yürüten kuruluşlardan biri olan Tarih Vakfı’nın projelerine göz atmak için bkz. <https://tarihvakfi.org.tr/proje/sozlu-tarih-calismalari/proje-websiteleri/>. 12.06.2023. Ayrıca Leyla Neyzi’nin görüşmecilerin çoğunun aynı sorunun, “Ben Kimim” sorusunun peşinde olduğunu söylediği eseri de (2013) öncü çalışmalar arasındadır. Bunun dışında yapılmış ve önemli ve öne çıkan çalışmalar şunlardır: Burçe Çelik’in öncülük ettiği “Kadınların Medyası, Kadınların Hafızası” (<https://www.bizimhikayemiz.org/>) isimli çalışma, Funda Şenol Cantek’in ulus-devletin kuruluşunda Ankara’nın rolünü gösterdiği çalışması Yaban’lar ve Yerliler Başkent Olma Sürecinde Ankara (2016) veya İbrahim Dizman’ın Harut Usta’yı konuşturarak yürüttüğü sözlü tarih çalışması olan Adı Başka Acı Başka: Karadeniz’in Son Ermenilerinden Harut Usta (2017).

¹² Post-pozitivist araştırma, sosyal gerçekliğin orada olduğunu ve bilinebilecek kadar istikrar ve örüntüye sahip olduğunu varsayar (Bisel ve Adame, 2017, s. 1). Pozitivist bir araştırmada ise, araştırma ortamında bulunması muhtemel birtakım faktörlerin sürece etkisi minimize edilerek geçerli ve güvenilir veriler üretilmeye çalışılır (Silverman, 2018, s. 33).

63). Zira geçmişe şahit olan kişi ile yürütülen görüşme ve bu görüşmenin yorumlanmasının tarihsel araştırmaya tuttuğu ışık, tam da “objektif” tarihçilikten kaçışa gönderme yapar. (Abrams, 2010, s. 5). Bu bağlamda sözlü tarih görüşmesinin “öznellik” ve belleğe dayanması özellikle 19. yüzyıl Rankeci, yani klasik/belgeci tarih anlayışının kabulü ve uygulanışından beri arşiv tarihçileri tarafından hoşnutsuzlukla karşılanmıştır (Thomson, 1999, s. 292). Ancak arşivdeki belgenin kim tarafından yazıldığı, kime yazıldığı gibi detaylar düşünüldüğünde, arşiv tarihinin de addedilen anlamda tamamen “objektif” olduğu savunulabilir mi? Bu minvalde belgeci tarihin de tıpkı sözlü tarih gibi sınanmadığı sürece güvenilmez olduğu iddia edilebilir.

Alessandro Portelli’nin İtalya Umbria’da 1949 fabrika direnişlerinde polisle çatışmaları sırasında hayatını kaybeden işçilerden biri olan Luigi Trastulli’nin ölümünü kentin hafızasında aradığı çalışması, yukarıdaki sorgulamalara cevap verir niteliktedir. “Gerçekte ne olduğunu” öğrenmek maksadıyla bu konuda attığı ilk adımın arşivlere ve matbu kayıtlara bakmak olduğunu ifade eden Portelli, yine de esas gerçekliğin hikâyelerde, “yaratıcı” öznel hatalarda ve hafızalarda sonlanmayan bir şekilde devam ettiğini dile getirir (Portelli, 2001, s. 8). Portelli’nin anlamlı çıkarımlarından hareketle gerçeklik ve bilgi (ya da tarihsel bilgi) arasında kurulan bağlantının çok uzun bir müddet varsayılan pozitivist muhtevasını sorgulamak mümkün görünmektedir. Örneğin otobiyografik kaynaklar belge tarihçileri tarafından gayet güvenilir olarak görülür, sözlü tarihe ise şüpheyle yaklaşıırken bu ilişki belirgin biçimde kendini açığa vurur. Zira kimi zaman biyografik veya otobiyografik metinler kişinin ya da hayat hikâyesi yazılan tarihsel karakterlerin bazı sahnelerinin sansürlenmesine sebep olmakta, “objektiflik” değeri bir hayli zayıflamaktadır. Ancak sözlü tarihte bu özneliliğin kişi ve kamu tarihinin içindeki çeşitliliklere kapı aralayacağı imkânlar mevcuttur. Sözlü tarihin sözlü kanıtlarla ortaya konması hasebiyle yeni olanakları da beraberinde getirdiğinden; öne çıkarılmak istenen anlatılar, yazılı, sesli ve hatta görüntülü şekilde insanlara aktarılabilir (Thompson, 2000, s. 265). Zira sözlü tarih interaktif; görüşülen kişinin ve görüşmecinin hayat hikâyesi bugünün tarihsel olaylarına kaynaklık eden bir belge

sayılabilir. Bellek, kişinin ne anımsadığıyla ilgilidir. Bu anımsama, bugüne kadar gelen kültürel kodlarla ve spesifik referanslarla ilişkili mühim bir yol haritası sunar. “Büyük evreni” kırıp sokaklara, mahallelere, evlerin içine bakmak sözlü tarih sayesinde mümkün olabilir (Danacıoğlu, 2007, s. 31). Görüşme yapılan kişilerin belleklerinden anlatılarına yansıyan yanlış ya da yalan beyanları bile değerlidir ve bu anlatılardan anlamlar çıkarılmak suretiyle toplumsal hafıza tartışmalarına önemli katkılar sunulmaktadır (BİSAV, 2006, s. 9). Bu anlamda sözlü tarih, bir mikro-tarih aracı sayılabilir.

Genel olarak bakıldığında ise sözlü tarihe yöneltilen eleştiriler; görüşme, hazırlık için araştırma standartları ve tarihsel metodoloji soruları olmak üzere üç kategoride ele alınabilir. Sözlü tarihçinin, görüşme ve sorgulama teknikleriyle ilgili halihazırda yeterli bir bibliyografya ve literatür olduğundan görüşme ile ilgili bir sıkıntı yaşaması pek mümkün değildir (Grele, 2007, s. 40). Araştırma standartlarına odaklanan ikinci kategorideki sorunlar ise tüm tarihçilerin karşılaştığı sorunlardır ve süreç aynı uygulama kurallarının geçerli olmasıyla çözülür. Kaynakların kontrol edilmesi, belgelerin sağlanması ve kanıtların dikkatlice ele alınması yeterli olacaktır. Dolayısıyla sözlü tarih görüşmelerinin diğer tarihsel araştırma biçimlerinin metodolojisinden büyük bir sapmayı temsil etmediği söylenebilir (Storm-Clark, 1971, s. 73). Ancak tarihsel metodoloji sorularında bir kısım farklılıklar bulunmaktadır. Tarihçiler, sözlü tarih görüşmecilerinin istatistiksel olarak nüfusun genelini veya belirli bir kesimini temsil etmediğini iddia etmektedir. Sözlü tarihte ise görüşmeciler, soyut bir istatistiksel norm sundukları için değil, tarihsel süreçleri tipikleştirdikleri için seçilirler. Bu nedenle, sorulacak sorular tarihçinin kendi tarih anlayışı ve yapacağı çalışmaya dahil olan süreçlerin bilgi birikimi ile alakalıdır. Buradan bakıldığında sözlü tarih için gerçek sorunlar istatistiksel değil, tarih yazımıyla ilgilidir (Cutler, 1970, s. 6-7; Lapping, 1972, s. 169). Diğer bir deyişle sözlü tarih, geleneksel tarih anlayışında gizlenmiş hikâyeleri çekip çıkaran, bir anlamıyla “tarihi kurtaran” bir araç niteliğini haizdir. Bu minvalde sözlü tarih, tarihi yeniden yapılandırmanın temel motivasyon olduğu bir alan konumundadır. Ancak sözlü tarihin bu “kurtarıcı” ve “yeniden yapılandırıcı” vazifesi, kanıtlanabilen ve

sayılabilen veriler üretmeyi öncelememiştir. Pozitivist yöntemin egemen olduğu sosyal bilimlerde sözlü tarihi veri elde etmekte kullanan kişiler, bu nedenle, uygulamalarını geçerli kılmak için büyük çaba sarf etmişlerdir. Örneğin Ronald Blythe’in Akenfield isimli (Bir İngiliz köyünün sakinleriyle yapılan görüşmelerden sağlanan verilerle ortaya çıkan bir sözlü tarih çalışması) eseri yukarıda da sayılan eleştirilerden bolca nasibini almıştır (Blythe, 1969). Sosyal tarihçi Howard Newby, Akenfield bağlamında sözlü tarihi, “okuması daha zevkli ve eğlenceli ama kesinlikle tarih değil” diyerek eleştirmiştir (Newby, 1975, s. 80). Oysa sözlü tarihçiler, özellikle Avrupa ve Latin Amerika’da, faşizm, Nazizm ve sömürgecilik tarihi olmak üzere siyasi buhranı belgelemekle ilgilenmişlerdir.

1980’ler özellikle bu bağlamda sözlü tarih için bir milat olmuştur. İtalyan tarihçi Luisa Passerini’nin 1979’da yayımladığı “Work, Ideology and Consensus” (*İş, İdeoloji ve Uzlaşma*)¹³ isimli makalesi, sözlü tarihin yeniden düşünülmesi gerekliliği ve geçerliliği bağlamında önemli işaretler vermiştir. Passerini’ye göre sözlü tarih, iki alanda başarılı olmuştur: Sözlü tarihin güvenilirliğini sorgulayan eleştirilere karşı koymak ve tarihselliğin sınırlarını bugüne kadar göz ardı edilen alanlara ayak basarak genişletmek. Fakat Passerini’ye göre, sözlü tarihin “alternatif getto” haline getirilmemesi¹⁴, riske atılmaması için demagojiye açık olan “göstermelik demokratikleşme” hatasından kaçınılması gerekir. Passeri’nin değindiği önemli noktalardan biri de sözlü tarihin yalnız gerçek olaylar değil, aynı zamanda açık bir şekilde anılar, ideoloji ve bilinçaltında bulunan arzuları da içine alan kültürün açıklanması ve temsiline de elzem olduğu konusudur (Passerini, 1979, s. 84). Sözlü tarihin sosyal bilim ve kültürel tarih alanıyla kesişimini sezdirenen Passerini, ayrıca sözlü kaynakların öznellikten türediğini vurgulamıştır. Bu kaynaklar sadece durgun anıların yeniden toplanması değildir; anılar görüşülen kişinin tarihsel deneyimleri ve politik düşünceleri ile yeniden üretilmektedir (Passerini, 1979, s. 84). Schrager, Passerini’ye paralel olarak sözlü tarihin kültürel üretim, iletişim yöntemi ile geçmişi ve geleceği birbirine bağlayan anlamlı bir bütünlük içerdiğini

ifade etmiştir (Schrager, 1998, s. 297). Böylece sözlü tarih, bireylerin yaşam deneyimlerini kendi ağızlarından dinleyerek onların da tarihe dâhil edilebileceğini gözler önüne sermektedir. Ancak tarihten “dışlananların” gün yüzüne çıkarılması, kültürel itibarlarının teslim edilmesi aynı zamanda tarihin içeriği kadar yöntemini de gündeme getirmiş, getirmektedir. Bu doğrultuda görüşmeleri dikkatlice yapmak, bunları yazılı belgelerle çapraz kontrole tabi tutarak doğruları kurgu olandan ayırmak, yöntemsel izleğin yönünü tayin etmiştir.

YÖNTEM

Sözlü Tarih Görüşmeleri: Görüşme Öncesi, Sırası ve Sonrasına Dair

Yazılı kültür ile sözlü kültürün arasındaki farkın önemi ve belirleyiciliği konusu 20. yüzyıl boyunca işlenmiştir. Yazılı kültürün anlam mahfazası nasıl toplumsal olarak kabul edilmiş birtakım simgeler (örneğin harfler) vasıtasıyla kaydedilmiş olan metin ise, sözlü kültürün anlam mahfazası da bireysel ve toplumsal şekilleriyle hafızadır (Schick, 2011, s. 13-14). Yazılı ve sözlü kültürün bir aradalığını sağlayan ender yöntemlerinden biri olan sözlü tarihin de önemi burada ortaya çıkmaktadır. Yöntem konusunda sözlü tarihin diğer yöntemlerden farkı, bir araya getirebileceği üç temel biçim olan hayat hikâyesi anlatısı, hikâye derlemesi ve çapraz analizdir. Bu üç biçim, diğer kanıtlar gibi değerlendirilir, sayılır veya alıntı olarak kullanılabilir. Buna göre hayat hikâyeleri, tek bir biyografi verebilmesinin yanı sıra tüm bir sınıf ya da toplumu da yansıtabilir. Hikâyeler, ortak temalar etrafında daha geniş bir tarihsel yorum yapılmasına olanak sağlayabilir. Çapraz analiz ise tıpkı *Edwardians* adlı çalışmadaki gibi sözlü kanıtlardan bir sav inşa edilmesinin önünü açar. Bu noktada bu kanıtların otantikliği elbette tartışılabilir. Ancak doğrudan kişisel deneyimlerden elde edilen sözlü kanıtların başka hiçbir kaynaktan elde edilemeyecek olmasını ve benzersizliğini unutmamak gerekir (Thompson, 2000, s. 269-273). Sözlü tarihin duruma göre hem yazılı hem de sözlü kaynakları bir arada kullanması ve yorumlaması, yazıya dökülebilmesi ve kaydedilmesi bu biricikliğinin tezahürüdür. Sözlü tarih, yapılan görüşmelerin yazıya

13 Makale yazarlarının kendi çevirisidir.

14 Burada Passerini’nin “alternatif getto” kavramı ile uyardığı durum, bilginin bilimsel izlek ve saiklerinden ayrılarak popülistleşmesi, değersizleşmesidir (Passerini, 1979, s. 84).

aktarılmasını da sağladığından bilgilerin ve anlatıların her türlü korunmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda sözlü tarih dört biçimde var olmaktadır: Orijinal sözlü görüşme, görüşmenin kaydedilmiş hali, görüşmenin yazıya aktarılması formu (*transcript*) ve görüşme materyalinin yorumlanması (Abrams, 2010, s. 9).

Görüşme, bir tarihçinin karşılaşılabileceği tarihsel bir kaynaktan farklı olarak sözlü tarih uygulamasının önemli bir adımını oluşturan iletişimsel bağıdır. Eğer görüşülen kişi ile bu bağ sağlanamazsa görüşmenin kaynak oluşturabilme potansiyeli de kaybolabilir. Çünkü görüşmeci ve görüşülen kişiler, iki dünya demektir. Portelli görüşmeyi bu bağlamda “derin değiş-tokuş” olarak tarif etmiştir (Portelli’den akt. Abrams, 2010, s. 10). Başarılı bir görüşme, kişiler arasında paylaşılan değerler, iyi bir uyum, görüşmecinin görüşülen kişiye hikâyeyi şekillendirmesine müsaade etmesi ve gereksiz söylemlerden kaçınmak gibi pratikleri içermelidir. Görüşmenin; kısa cevaplar, empati yapılamaması gibi bir iletişimsizlik haliyle çevrenmesi, görüşmenin planlandığı gibi geçmemesine neden olabilir. Bu nedenle çalışmanın devamında bahsedildiği üzere görüşme öncesi, görüşme evresi ve görüşme sonrasında dikkat edilmesi gereken hususlar önem arz etmektedir.

Sözlü Tarihte Görüşme Öncesi Aşaması: Tasarım ve Ön Hazırlık Evresi

Bu konuyu ele alan araştırmacıların ekserisi yürütülecek her sözlü tarih araştırması veya projesinin ilk adımında seçilen konunun amaç ve kapsamının belirlenmesi lüzumunu ifade eder (Thompson, 2000; Danacıoğlu, 2001, Portelli, 1998; BİSAV, 2006). Elbette bu amaç ve kapsamın saptanması sürecinin önemli bir kısmı, tasarlanan konuyla ilgili genel arka plana ve klasik kaynaklara hâkim olmak, görüşülen kişiye sorulacak sorulara ve onun verdiği cevaplara hazırlıklı olmayı içerir (Thompson, 2000, s. 222). Örneğin işçi tarihi çalışan bir araştırmacının mülakat yapacağı kişi veya kişilerle üzerinde durulan dönemin sendika direnişlerini diyalog halinde tartışabilmesi, dönemin sosyo-ekonomik şartlarını iyice kavramış olması elzemdir. Görüşme yapılan konuya dair kaynak olmaması durumunda ise mülakat yapılacak kişiden alınan bilgiler, araştırmacının kaynağı haline gelecek ve her görüşmede hem sorular hem de kişiler daha da çeşitlendirilerek

arşivlenecek, bu bilgilerin başka araştırmacılara ulaşması kolaylaşacaktır (Danacıoğlu, 2007, s. 137). Öte yandan yukarıda zikredilen “hazırlıklı olmak” meselesinin diğer bir boyutu ise görüşmedeki metodolojik araçlara bağlıdır. Yarı-yapılandırılmış görüşme formu, diğer nitel veri toplama yöntemlerinde mevcut olsa bile sözlü tarihte yarı-yapılandırmış görüşmeyi müstesna kılan, konuşmanın hafıza ile irtibatıdır. Görüşmeciye göre hazırlanan, katı “evet” ya da “hayır” cevapları yerine bellekte yolculuk yapmaya olanak sağlayan esnek bir yarı-yapılandırılmış form, bu bağlamda ideal sayılabilir (Caunce, 2011, s. 149). Ancak dikkat çekmek gerekir ki burada asli öge yarı-yapılandırılmış görüşme formu değil, görüşülecek kişiyle kurulacak iletişimdir. Görüşme hazırlığı, sözlü tarih sürecinin kritik bir parçasıdır. Görüşme içeriğini geliştirmenin ve odaklamanın yanı sıra, görüşme bilgilerinin bağlamını belgelemek için bir yapı sağlar. Zira bu görüşmeler, anlatıcı ve görüşmeci arasındaki bir alışverişin ürünleridir ve sözlü tarih her ikisini de görüşmenin yaratıcıları olarak tanımlar. Böylece yapılan sözlü tarih çalışmasında görüşmeci ve anlatıcının tartıştığı konular dikkatli bir şekilde belgelenecek konuşulan anıların şimdi ve gelecekte kullanımı için bir çerçeve sağlanmış olur (Sommer ve Quinlan, 2009, s. 7).

Görüşmede ele alınacak temaların veya konuların bir listesini yapmak, potansiyel anlatıcıları belirlemek, anlatıcıya özgü araştırma yapmak ve görüşme taslağını geliştirerek görüşmeyi planlamak hazırlık sürecinin en önemli aşamalarındandır (Sommer ve Quinlan, 2009, s. 8). Örneğin Türkiye’de 1970-1980 yılları arasında yaşanan siyasi istikrarsızlık ile ilgili yapılacak olan bir sözlü tarih çalışmasında görüşmeci, bu sürecin öncesi ve sonrasını okumalı, notlar almalı, bu okumalarda hangi temaların öne çıktığını bilmelidir. Bir sonraki adımda bu döneme tanıklık eden, yaşanan olayların mağduru ya da faili olan kişileri belirleyerek yapacağı görüşmeleri tasarlamalı ve planlamayı yapmalıdır. Thompson’a göre de sözlü tarih görüşmesi, önceden belirlenen, üzerinde derin düşünülmüş bir konu ve başlıkla ilişkili bir grupla ya da kişiyle yürütülebilir. Bir kolejden, üniversiteden ya da edebiyat topluluğundan seçilecek genç yaşta insanlar, yaşı oldukça geçkin bir emekli ya da işsiz biri, görüşme potansiyeli olan insanlar veya gruplardır (Thompson, 2000, s. 190).

Mülakat yapılacak kişiyle mülakattan önce kurulan ilişki biçimi, sözlü tarihin görüşme öncesi aşamasını önemli hale getiren başka bir yanıdır. Bu yüzden görüşmeciden randevu alınıp gerekirse ön bir mülakat yapılmalı, araştırılan konu ve dönem hakkında bilgi verilmelidir. Böyle bir ön-mülakat, esas görüşme sırasında hem görüşmeciye hem de araştırmacıyı rahatlatarak, sonuçların daha verimli olmasına yarayacaktır (Çaykent, 2015, s. 173). Bu aşamada görüşmenin rahat yapılabilmesi için mekân ve zamana karar verilmesi, görüşmecinin müsaitlik durumunun belirlenmesine ayrıca dikkat edilmelidir. Görüşme esnasında kullanılacak sesli veya görüntülü (veyahut her ikisi) ekipman/cihazların tedarikleri sağlanmalı, teknik bir arızanın oluşmasına meydan verilmemelidir (Thompson, 2000, s. 212). Zira görüşme sonrası transkripsiyon aşamasında anlatıların net bir şekilde görülmesi veya duyulması, sözlü tarih görüşmeleri sırasında kullanılacak ses ve görüntü kayıt ekipmanının kaliteli olmasıyla sıkı biçimde alakalıdır. Son olarak yazılı bir izin formunun oluşturulması gerekmektedir. Bu izin formunun işlevi, sözlü tarih görüşmesi gerçekleştirilen kişi/kişilerden yazılı onam alınmasıyla görüşmecinin anlattıklarının arşivlenmesine yasal dayanak sağlar (Danacıoğlu, 2001, s. 162).

Görüşme Evresi

Genel bir kural olarak, görüşme evresi kronolojik sırayla ilerlemelidir. Çalışma konusunun odak noktası olan zaman, yer veya olay hakkında anlatıcının düşüncelerini ve analizlerini ortaya çıkaracak şekilde yapılandırılmalıdır. Bir görüşme belirli bir konu veya olaya odaklansa bile çalışmaya kişisel geçmişle ilgili sorularla başlanmalıdır. Bu arka plan sorularından sonra, anlatıcının çalışmanın konusuyla bağlantısının ne zaman, nasıl ve neden olduğuyla başlayarak görüşme sorularına geçilmelidir (Sommer ve Quinlan, 2009, s. 57-58). Burada en önemli hususlardan biri iki taraf arasındaki güven ilişkisinin kurulmasıdır. Ancak Portelli, görüşmede/mülakatta görüşülen kişiyle inşa edilecek güven ilişkisinin, iki taraf da aynı konumdaymış gibi davranılmasıyla değil; yaş, cinsiyet, cinsel yönelim veya etnisite gibi “ayrım çizgilerinin” bilincinde olunmasıyla alakalı olduğunu dile getirir (2011, s. 8). Bu bağlamda sözlü tarih görüşmesi yalnızca istatistiki kayıtlara geçecek olan basit bir tek

tarafli aktarıma dayanmaktan öte iki tarafın da rol aldığı derinlemesine bir ilişki biçimini esas almalıdır. Ritchie’ye göre böylesi bir görüşme biçimi, sözlü tarihte yeknesak bir yöntemle çalışılmayacağının, kimi zaman bilinen yöntemlerin dışına çıkmanın ziyadesiyle yararlı olacağının kanıtı niteliğindedir (2003, s. 16). Dolayısıyla görüşülecek kişiyi salt bir araştırma nesnesi olarak görmek, sözlü tarihin tarihi “sıradan insanlardan” öğrenebileceği bağlamındaki vazifesini, yani özgün ve yorumlanabilir olma halini zedeleyebilir. Bunun yerine samimi bir iletişim vasıtasıyla anlatının ve hafızanın daha da kuvvetlenmesini sağlamaya çabalamak araştırmacının yararına olacaktır.

Bu doğrultuda, karşılıklı güveni tesis etmeyi arzulayan araştırmacı görüşmenin en başında kendini tanıtır, projesine/araştırmasına dair kısa bir bilgilendirme yapar. Görüşme yapılan kişiye -çalışmanın konusu ister siyasi isterse sosyal tarih olsun- yöneltilmesi gereken ilk sorular “Babanız o sırada ne işle meşguldü” veya “Kaç kardeşiniz” gibi demografik içerikte olmalıdır. Bu sorular bir yandan görüşülen kişi hakkında ön bilgiler verirken diğer yandan ise mülakatın bir anket havası yerine sohbet formatında ilerlemesine yardımcı olur (Danacıoğlu, 2001, s. 138). Ritchie’nin “belleğin sözlü tarihin çekirdeği” (Ritchie, 2003, s. 19) olduğu fikrinden hareketle mülakat boyunca sohbet havasının muhafaza edilmesi, görüşme yapılan kişinin hatırlamasına ön ayak olur. Ancak sohbet havasının mülakata hâkim olması, araştırmacıya sorularını kısa ve öz tutması gerekliliğini unutturmamalıdır. Bilakis araştırmacı sorusunu sorduktan sonra cevaplayıcı susuyorsa vakit tanımak, onun zamanına uymak, belleğinde dolaşmasına izin vermek makul bir tutumdur (Morrissey, 1998, s. 109-110). Hatta kişinin bu anıları çağırıp araştırmanın konusu dışına çıkması durumunda bile görüşülen kişinin konuşmasını kesmek uygun düşmeyebilir (Danacıoğlu, 2001, s. 138). Zira araştırmacı bu anılara dair sorular türetebilme potansiyeli taşıırken, aynı zamanda konuya geri döndürecek kilit soru ve yorumları da hazırda bulundurur.

Görüşme esnasındaki diğer bir önemli nokta ise görüşme öncesi hazırlıklarla yakından ilişkilidir. Bunlardan ilki teknik detaylardır. Araştırmacı önceden tedarik ettiği ses ve/veya görüntü cihazlarını deşifre sırasında herhangi bir aksaklığa mahal vermemesi, kaydın dinlenebilir ve

arşivlenebilir olması adına düzgünce ve aynı zamanda katılımcının dikkatini dağıtmayacak şekilde yerleştirmesi gerekir. İkincisi ise görüşme öncesi çalışılan literatür ve görüşme yapılacak kişinin özgeçmişiyle ilgilidir. Katılımcının/görüşme yapılan kişinin anlattığı hikâyeyi unutmaması veya çelişkili bir ifade kullanması gibi bir risk, araştırmacının öncesinde yaptığı literatür çalışması sayesinde kolaylıkla zayıflatılabilir (Morrissey, 1998, s. 112). Örneğin çocukluk veya gençlik yılları Menderes döneminde geçmiş yaşlı bir katılımcıyla yapılabilecek olası bir görüşmeyi ele alalım. Katılımcı, Menderes’in Kayseri’de yaptığı bir miting konuşması olduğunu hatırlıyor; fakat kesin zamanını anımsayamıyorsa araştırmacı katılımcıya yardımcı olarak mitingin yılını söyleyip mülakatı devam ettirebilir ya da Menderes’in miting sırasında yanında yer alan bakanın hakikatte Hasan Polatkan olduğu araştırmacı tarafından biliniyor; ancak katılımcı, Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ifade ediyorsa çelişkili bilgi olarak not düşülüp farklı sorular yöneltilebilir. Hatta eski nesne ve fotoğrafların katılımcıya gösterilmesi suretiyle bilhassa yaşlı kişilere “hatırlatma tedavisi” yapılabilir (Counce, 2011, s. 169). Bunlara ek olarak araştırmacıya yöneltilen soruların veya yanıtlarına yapılan yorumların teori yüklü olmasından olabildiğince kaçınılmalıdır (Danacıoğlu, 2007, s. 139). Sorular mümkün olan en net biçiminde sorulmalı, önemli olanın katılımcının yaşamını ve hatıralarını sofistike biçimde değil basit biçimde aktarması lüzumu akılda tutulmalıdır.

Görüşme sırasında ehemmiyeti bulunan başka bir husus ise beden dilidir. İlk olarak görüşmeyi yapan araştırmacının katılımcının anlatımı sırasında göz teması kurması, dikkatle dinlediğini göstermesi gerekir. Dinleme sırasında aynı zamanda küçük notlar alınmalı; beden dili, konuşma tonlaması, duraksamalar, ses titremeleri, anlatımda heves ya da çekinme gibi iletişim özelliklerine dikkat edilmelidir. Bu hareketler, görüntülü kayıt araçlarıyla daha da verimli hale getirilebilir (Counce, 2011, s. 314). Giriş kısmında da değinildiği üzere, katılımcının ne anlattığı kadar nasıl anlattığına da odaklanılması, “tarihin yeniden kurgulanması” iddiasında olan sözlü tarih çalışmasına katkıda bulunur. Son olarak görüşme seanslarının katılımcının dikkatinin dağılmaması adına kısa

tutulmasında fayda olduğunu söylemek gerekir.

Görüşme Sonrası Görüşmenin Deşifresi ve Yorumlanması

Sözlü tarihte en emek-yoğun aşama sayılan görüşme sonrası analiz ve yayımlanma sürecinde araştırmacı, telif hakkı gibi yasal/idari engellere takılmamak adına görüşme sırasında katılımcıdan aldığı yazılı izin formunu mutlaka kayıtlarla beraber arşivlemelidir. Ayrıca araştırmacı şayet ses kaydı ile birlikte görüntü kaydı da aldıysa bunları dikkatlice sınıflandırmalı, deşifre/transkripsiyon sürecine hazırlık yapmalıdır (BİSAV, 2006, s. 16). Bu sınıflandırmalar, kaydın depolandığı yerlere göre farklılaşmaktadır. Örneğin görüşmelerde çok geniş bir katılımcı grubu yoksa görüşmenin kaydedildiği kasetlerin üzerine görüşülen kişi isimleri yazılabilir. Veyahut araştırılan konunun farklı alt kategorilerine dair görüşmeler yapıldıysa başlıkları gösteren etiketleme seçeneklerini de değerlendirmek gerekir. Elbette görüşmeler çoğaldıkça bu görüşmelerin kopyasının alındığı bilgisayarların dosyalarında güncellemeler yapmak mühimdir (Thompson, 2000, s. 247-252). Zira deşifre aşamasına geçildiğinde her kaydın orijinaline, kelimesi kelimesine ve konusu konusuna sadık kalınmalıdır. Zira her ne kadar sözlü tarih projesinin yöntemsel araçlarını görüntü veya ses kaydı oluştursa da temel direği her zaman metinlerdir (Danacıoğlu, 2001, s. 140).

Sözlü tarih yönteminin geliştiği ve yaygınlaştığı ilk zamanlarda, konuşmayı metne dökme sürecinde konuşma dilinin işlenmesi konusunda tartışmalar yaşanmıştır. Raphael Samuel *The Perils of the Transcript* (Transkripsiyonun Tehlikeleri)¹⁵ makalesinde, görüşülen kişinin ağzından çıkan sözlerin ritminin ve eksiklerinin göz ardı edilmesinin, lehçe farklılıklarının kaldırılmasının sözlü tarihçinin olduğu kadar arşive giren tarihçinin de bilgisinin sınırlandırılması anlamına geleceğini ifade etmiştir (Samuel, 1998). Nitekim doğru ve tamamlanmış transkript; görüşmeyi tam olarak değerlendirme imkânı sağlayan konuşmanın ritmi, akıcılığı ya da tutarsızlığı gibi etkenleri de barındırır (Abrams, 2010, s. 11-12) Bu da temel olarak anlatıcının “duyulabilmesini” sağlamaktadır. Bu nedenle, herkese hitap etmesi gerektiği düşünülen sözlü

15 Makale yazarlarının kendi çevirisidir.

tarih çalışmasında yapılmaya çalışılan düzeltmeler veya eklemeler, yararsız gibi görünmektedir. Bu konuşmaların, kaydın sonradan tekrar ve tekrar dinlenmemesi, gereksiz emek ve zaman kaybı olmaması adına genellikle dizinlenmesi önerilmektedir (Counce, 2011, s. 178).

Kişisel sözlü anlatılar, sosyal aktiviteyi ve konuşmayı kapsayan karşılıklı konuşmaya içkin bir doğaya sahiptir. Bu yüzden, ikinci düzey bir anlatı oluştururken birinci düzeyi şekillendiren bir yöntemi vardır; orijinal röportajlardan veya görüşmelerden farklıdır. Abrams, sözlü tarih kullanımının son aşaması olan yorumlama aşamasında üç model önermiştir. Bunlardan birincisi, anı veya topluluk modelidir. Bu modelde uygulayıcı, silik sesleri ortaya çıkarmakta ve tarihsel zemine yerleştirmektedir. Teorik veriler minimal boyuttadır ve ortaya çıkarılmayan bilgileri göz önüne sermeye yönelik bir metottur. Gazeteci Eric Marcus, yasa koyuculardan ve din adamlarından ev hanımlarına ve aktivistlere kadar eşcinsel hakları hareketini şekillendiren yaklaşık elli farklı Amerikalı ile konuşarak bu hareketin “sesini” İkinci Dünya Savaşı’nın bitiş yıllarından 90’lara taşımış, Abrams’ın söz konusu modelini örneklemiştir (1992). Abrams’ın ikinci yorumlama biçimi olarak gösterdiği, kanıtsal/delile dayanan modeldir. Sözlü tarihe veri toplamak, bir argümanı desteklemek için bilgi sağlamak, bu modelin başat amacıdır. Bu modeli somut kılan, bizzat Abrams’ın kendi çalışmalarından biridir. Abrams çalışmasında, bilhassa İskoçya’daki çocuk koruma tarihini analiz ederek, 1840’lardan bu yana yetim, yoksul, ihmal edilmiş ve istismara uğramış çocukların ihtiyaçlarını karşılamada bölge ve yerel otoritelerin, hayırseverlerin ve devletin karşılaştığı zorlukları çocukların kendi anlatımları ile mercek altına almıştır (1998). Bu bağlamda Abrams salt yetim ve istismara uğrayan çocukların sesinin açığa çıkarmamıştır. Aynı zamanda kaynağa dayalı ve kanıt sağlayan bir sözlü tarih çalışmasına da imza atmıştır. Üçüncüsü, iki alt gruba ayrılan teorik modeldir. Salt teorik yaklaşım, sözlü tarihi özel bir analitik modele adapte etmek için kullanılır ve çoğunlukla tarih disiplini dışında yaygındır. Anlatı, kültür ve dilsel antropoloji çalışmaları ve sosyal teoriden yararlanarak İngiltere-Milton Keynes sakinlerinin kendi anlatımlarını deneyim yaratıcı bir inşa sürecine açan Ruth Finnegan’ın sözlü tarih çalışması buna örnek teşkil eder (1998). Diğer yaklaşım

ise tarihçilerin daha çok kullandığı, yorum veya teoriyi delillere dayandıran bir karşılıklı yorumlama aracıdır (Abrams, 2010, s. 15). Daniel James’in Arjantin Berisso’da et kesim ve paketleme işlerinde çalışan Doña María Roldán’ı merkeze koyarak yaptığı çalışma, bu kategoriye girmektedir. Zira James bu çalışmasında, bir yandan tarihsel araştırma için sözlü tarihi metodolojik sorgulamaya tabi tutarken, diğer bir yandan ise Latin Amerika ve işçi sınıfı tarihini derinlikli bir biçimde ele almıştır (2000).

Yukarıda Abrams’ın modellemesi yardımıyla zikredilen yorumlama biçimlerinin farklılığına rağmen sözlü tarih yöntemini kullanan araştırmacılar, her halükarda görüşmelerin tamamen kullanılabilir hale getirilmesi konusunda titiz davranmak zorundadır. Örneğin yine Türkiye’de yapılacak bir işçi tarihi çalışması sırasında sendikacılarla yapılan bir görüşmenin uygunca deşifresi ve kayıt altına alınması (arşivlenmesi), bu konuda daha sonra araştırma yapacak olan sadece sözlü tarihçilerin değil, belge tarihçilerinin de yararlanacağı önemli bir kaynak haline gelecektir. Nitekim Ritchie de sözlü tarihçilerin bilgilerin birincil kullanıcıları olduğundan, kendi standartlarını sözlü tarih projesi veya arşivlerin standartlarına en azından eşit, hatta onları aşacak şekilde belirlemeleri gerektiğini belirtir (Ritchie, 2003, s. 110). Sözlü tarihi klasik tarihçilikten ayıran en önemli nokta, görüşme ve deşifreden sonra gelen yorumlama aşamasıdır. Zira yorumlama ve görüşmelerden çıkan sonuçları aktarmak, aynı zamanda tarihin kılcal damarlarına inmek, dinlenen ve görülen bilgileri yeniden düşünmek anlamına gelir. Ancak her araştırmacı, elde edilen bulguları çalışmasının ana teması ya da temaları üzerinden yorumlayacağından, bunun belirli bir yolu yoktur. Bu bağlamda sözlü tarihçiler, yorumlama safhasından ziyade görüşmelerin evrelerine dikkat etmelidir. Thompson görüşmelerin iç tutarlılık, başka kaynaklarla karşılaştırma ve geniş bir bağlamda değerlendirilmesine dikkat çekmektedir. Bu aşamada sözlü kaynaklardan elde edilen kanıtlarda görünmesi muhtemel eksikler, yazılı belgelerle dengelenebilir (Thompson, 2000).

SONUÇ

Bu çalışma, sözlü tarihi tarihsel arka planını merkeze alarak yöntemi ile birlikte ele almıştır. Yapılan literatür taraması

ile sözlü tarihin ne olduğu, hangi süreçlerden geçtiği, nasıl evrildiği ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda sözlü tarihin geçmişi ve hatta şimdiyi doğrudan öğrenme imkânı sunan, sadece tarih alanında değil diğer disiplinler için de önemli bir yöntem olduğu tespit edilmiştir. Zira sözlü tarih, antropoloji ya da sosyoloji gibi farklı disiplinler sınırların ötesine geçerek yararlanılan kaynakları zenginleştirmiştir. Bu bağlamda sözlü tarih, yazılı belgelere dayanan klasik tarihe alternatif olarak “sözü” belgeleyen bir araç olmuştur. Böylece, tarih disiplini içinde kabul gören belgelerle çalışmanın yanı sıra anlatılana ve anlatıya odaklanarak hafızalarda gün yüzüne çıkmayı bekleyen hatıraların, olayların ya da fikirlerin kanıt dönüşmesine olanak sağlamıştır. Bu kanıtları elde ederken takip edilmesi gereken adımların belirlenmesi de sözlü tarih için önemli bir yazın meydana getirmiştir. Yapılacak olan çalışmalar; görüşme öncesi, görüşme sırası ve sonrasına dair olmak üzere üç aşamada planlanarak daha sistematik bir hale getirilmiştir. Bu minvalde izlenmesi gereken bu yöntemsel adımların, yapılacak olan sözlü tarih çalışmasında son derece önemli olduğu da metinde belirtilmiştir. Görüşme öncesi yapılacak olan hazırlıkların, görüşme sırasında karşılaşılabilecek güçlükleri önleyebildiği hem anlatıcının hem de görüşmecinin kendini daha rahat hissetmesini sağlamıştır. Görüşme sonrasında yapılan deşifreler de sözlü tarih çalışmasının kayda geçmesine ve arşivlenmesine olanak tanımıştır.

Dunaway (1997) ve Thomson’ın (2007) yukarıdaki başlıklarda belirtilen dönemlendirmeleri dikkate alındığında, sözlü tarihin her ne kadar önceki periyotlarda belirli düzeylerde uygulandığı bilinse de bilhassa II. Dünya Savaşı ardından filizlendiği söylenebilir. Zira totaliter rejimlerin, “objektif” tarih anlayışının ve siyasal-kolektif kimliklerin sorgulanması neticesinde öne çıkan birey ve anlatı ile ilintili kavramlar, sözlü tarihin 60 ve 70’li yıllara taşınmasına vesile olmuştur. İlk olarak ABD ve Birleşik Krallık’ta yürütülen sözlü tarih tartışmaları, daha sonrasında Avrupa’nın çeşitli ülkelerinde hem sosyal tarihçiliğe hem de interdisipliner çalışmalara verimli bir zemin sunmuştur. Diğer yandan böylesi bir gidişat sesini ve düşüncelerini hegemonik güçlerin sultasından kurtaramayan madunlara alan açmış, belgelerde ve arşivlerde yer al(a)mayan öznelere kendilerini anlatma

imkânı sunmuştur. Holokosttan sağ çıkan Yahudiler, sömürgeci devletlerin hâkimiyetinden ayrılan toplumların özneleri veya açıkça siyasal şiddete maruz kalan politik aktivistlerin kendi sesleri ve sözleriyle konuşmaya başlamaları, 1980’lerdeki devlet-merkezli tarih anlayışını sorgulama cüretini kuvvetlendirmiştir. Yalnızca anlatan özneye değil, öznenin içinde bulunduğu tarihsel döneme de ışık tutarak iktidar-özne ilişkisini sarıh biçimde ortaya koyan sözlü tarih, 1980’ler ve 1990’larda çeşitlenerek artan kimliklerin tarihsel deneyimlerini sunarak bu grupların kültürel ve politik varoluşlarını berkitmiştir. Kadınların veya LGBTQIA+ bireylerin deneyimlerinin sosyal bilimlere alışık olunmayan biçimde aktarımı bu dönemdeki serpilmeye bir örnektir. 2000’lerden sonra da sözlü tarih bu paralelde gelişmiş, diğer disiplinlerle iş birliği imkânlarının artmasıyla da yerleşik bir tarih metodolojisi haline gelmiştir. Türkiye’de sözlü tarihin doğuşu ve gelişiminin ise evrensel tasavvura uygun olmakla birlikte bir miktar geç olduğu ifade edilebilir. Ancak bilhassa 1990’lardan sonra yapılan çalışmalar, sözlü tarihin Türkiye’de de ümit verici bir yol kat ettiğini gösteriyor.

Tüm bu süreçlerden geçerken sözlü tarihin yukarıda da tartışıldığı üzere geçerliliği bakımından daima sınındığı ve sorgulandığı görülmektedir. Eleştiriler, metinde de görüleceği üzere güvenilirlik, hafıza/bellek ve objektiflik olmak üzere iç içe geçmiş bu üç başlık üzerinden dile getirilmiştir. Ancak eleştirilerin ekserisi, sözlü kaynakların güvenilir olup olmadığıyla yakından ilgili olmuştur. Sözlü tarih çalışmasında geçmişe ya da yaşanmışlığa şahit olan kişi ile yürütülen görüşme ve bu görüşmenin yorumlanmasının güvenilirliği ile arşivdeki belgelerin güvenilirliği arasında nasıl bir fark olabileceği irdelenmiştir. Zira her iki durumda da tarihi yazanın objektifliğini ölçebilecek bir mekanizma bulunmadığı görülmüştür. Bu nedenle sözlü tarih, katı bir objektivite arayışı yerine hafıza/belleği öncelemiş, böylece açığa çıkmayan, susturulan ya da görmezden gelinen seslerin belgelenmesi mümkün olmuştur. Sözlü tarihçiler, tüm bu eleştirilerin geleneksel tarih yöntemleri için de söz konusu olduğunu, sözlü tarihin geçerliliği ve güvenilirliği ile ilgili bir problemin bulunmadığını öne sürmüşlerdir. Çünkü tarihçiler önceden var olan kaynakları kullanırken, sözlü tarihçiler görüşme ve belgeleme gibi yöntemlerle kendi

kaynaklarını oluştururlar. Ayrıca sözlü tarih, anlatıcıyı kültürün içinde yorumlamak için diğerk alanlardan teoriler kullanan diyalojik, söylemsel ve yaratıcı bir disiplindir. Geçmiş ve geleceğı bağlayarak kültürü sadece söylenen sözlerden değıl, kullanılan dilden, anlatma şeklinden ve açıklama yapısından yorumlama imkânı vermektedir sözlü tarih. Tarihçiler, kişisel anekdot veya hikayelerle ilgilenmemektedir; fakat kişisel hikayeler, kültür, daha geniş sosyal kuvvetler, kamusal-siyasal dünyada veya söylemsel alanda gömülü/saklı olarak bulunmaktadır. Bu nedenle sözlü tarihçiler diğerk tarihçilerden ayrılmış bir biçimde, sözlü tarihi uygulamak için, “özneler-arasılık”, “anlatı”, “söylem”, “ben ve öteki” gibi kavramları da kullanarak geniş bir kuramsal zenginliğı elde edebilmişlerdir. Dolayısıyla sözlü tarih, teori ve pratiğink birbirine ihtiyaç duyduğı bir alandır. Bu özelliğı de onu geleneksel tarih yöntemlerinden ayıran en önemli noktalardan biridir.

KAYNAKLAR

100 Voices in WW2. <https://www.bbc.com/historyofthebbc/100-voices/ww2>. 09.06.2023.

Abrams, L. (1998). *The orphan country: Children of Scotland's broken homes from 1845 to the present day*. John Donald Publishers.

Abrams, L. (2010). *Oral history theory*. Routledge.

Anderson, K., Armitage, S., Jack, D. ve Wittner J. (1987). Beginning where we are: Feminist methodology in oral history. *The Oral History Review*, 15 (1), 103-127. <https://www.jstor.org/stable/pdf/3674961.pdf>

Bilim ve Sanat Vakfı Türkiye Araştırmalar Merkezi [BİSAV]. (2006). *Sözlü tarih araştırmacıları için pratik el kılavuzu*. Türkiye Araştırmaları Merkezi.

Bisel, R.S. and Adame, E.A. (2017). Post-Positivist/ Functionalist approaches. In C.R. Scott, J.R. Barker, T. Kuhn, J. Keyton, P.K. Turner & L.K. Lewis (Eds.), *The international encyclopedia of organizational communication* (pp. 1-24). John Wiley & Sons.

Blythe, R. (1969). *Akenfield: Portrait of an English village*. Penguin.

Bull, E. (1982). Industrial boy labour in Norway. In P. Thomson & N. Burchardt (Eds.), *Our common history: The transformation of Europe* (p. 223-233). Pluto Press.

Burke, P. (1990). *The French historical revolution: The annales school 1929-89*. Polity.

Cantek, F. Ş. (2016). *Yaban'lar ve yerliler başkent olma sürecinde* Ankara. İletişim Yayınları.

Counce, S. (2011). *Sözlü tarih ve yerel tarihçi*. (B. Can ve A. Yalçinkaya, Çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi, 1994).

Cutler, W. W. (1970). Accuracy in oral history

interviewing. *Historical Methods Newsletter*, 3 (3), 1-7. <https://doi.org/10.1080/00182494.1970.10593917>

Çaykent, Ö. (2015). Sözlü tarih. A. Şimşek (Ed.), *Tarih için metodoloji* içinde (s. 163-175). Pegem Akademi.

Danacıoğlu, E. (2001). *Geçmişin izleri: Yanıbaşımızdaki tarih için bir kılavuz*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Dere, İ. ve Dinç, E. (2020). Sözlü tarihin geçerliliği ve güvenilirliği üzerine bir değerlendirme. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (2), 275-289. DOI: 10.17494/ogusbd

Dizman, İ. (2016). *Adı başka acı başka: Karadeniz'in son Ermenilerinden Harut Usta*. İletişim Yayınları.

Dunaway, D. K. (1996). Introduction: The interdisciplinarity of oral history. In D. K. Dunaway & W. K. Baum (Eds.), *Oral history: An interdisciplinary anthology* (pp. 7-22). Altamira Press.

Evans, G. E. (1956). *Ask the fellows who cut the hay*. Faber & Faber.

Felman, S. ve Laub, D. (1992). *Testimony: crises of witnessing in literature, psychoanalysis, and history*. Routledge.

Finnegan, R. (1998). *Tales of the city: A Study of narrative and urban life*. Cambridge University Press.

Fetner, G. L. (2004). *Immersed in Great Affairs: Allan Nevins and the Heroic Age of American History*. Albany: State University of New York Press.

Grele, R. J. (1991). Directions for oral history in the United States. In D. K. Dunaway & W. K. Baum (Eds.), *Oral history: An interdisciplinary anthology* (s.62-84). Altamira Press.

Grele, R. J. (1993). Why call it 'oral history'? Some

ruminations from the field. *Pennsylvania History*, 60 (4), 506-509. <https://www.jstor.org/stable/27773682>

Grele, R. (2007). Oral history as evidence. In J. T. L. Charlton, L. E. Myers & R. Sharpless (Eds.), *History of oral history: Foundations and methodology* (s. 33-93). AltaMira Press.

Iggers, G. G. (2000). *Bilimsel nesnellikten postmodernizme: Yirminci yüzyılda tarih yazımı*. (G. Ç. Güven Çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları (Orijinal eserin basım tarihi, 2005).

Janesick, V. J. (2007). Oral History as a social justice project: Issues for qualitative researcher. *The Qualitative Report* 12 (1), 111-121. <https://doi.org/10.46743/2160-3715/2007.1648>

James, D. (2000). *Doña María's story: Life history, memory, and political identity*. Duke University Press.

Jewish Women Archive. <https://jwa.org/>. 09.06.2023.

Lapping, M. B. (1972). Leonard Eaton. Two Chicago architects and their clients: Frank Lloyd Wright and Howard Van Doren Shaw. *Historical Methods Newsletter*, 5 (4), 169-172. <https://doi.org/10.1080/00182494.1972.10593987>

Lummis, T. (1998). Structure and validity in oral evidence. In R. Perks and A. Thomson (Ed.), *Oral history reader* (s. 273-283). Routledge.

Lynd, S. (1993). Oral history from below. *Oral History Review*, 21 (1), 1-8. <https://www.jstor.org/stable/3675042>

Marcus, E. (1992). *Making History: The Struggle for gay and lesbian equal rights: 1945-1990: An oral history*. HarperCollins Publishers.

Morrissey, C. T. (1998). On oral history interviewing. In R. Perks & A. Thomson (Eds.), *The oral history reader* (s. 107-114). Routledge.

Neyzi, L. (2011). Giriş. L. Neyzi (Ed.), *Nasıl hatırlıyoruz? Türkiye'de bellek çalışmaları*

içinde (s. 1-13). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Neyzi, L. (2013). *Ben kimim?: Türkiye'de sözlü tarih, kimlik ve öznelilik*. (H. Özkan Çev.). İletişim Yayınları.

Newby, H. (1975). Akenfied revitised. *Oral History*, 3 (1), 76-83. <https://www.jstor.org/stable/40178423>

Öztürkmen, A. (2002). Sözlü tarih: Yeni bir disiplin cazibesi. *Toplum ve Bilim*, 91, 115-121.

Passerini, L. (1979). Work ideology and consensus under Italian fascism. *History Workshop Journal*, (8), 82-108. <https://doi.org/10.1093/hwj/8.1.82>

Pogue, F. (1980). Louis Starr: A remembrance. *The Oral History Review*, (8), 93-97.

Portelli, A. (1998). Oral history as genre. In M. Chamberlain & P. Thompson (Eds.), *Narrative and genre: Contexts and types of vommunication* (s. 23-45). Routledge.

Portelli, A. (2001). *The death of luigi trastulli and other stories: Form and meaning in oral history*. State University of New York Press.

Portelli, A. (2011). *They say in Harlan County: An oral history*. Oxford.

Riley, M. (2004). Ask the fellows who cut the hay: Farm practices, oral history and nature conversation. *Oral History*, 32 (2), 45-53. <https://www.jstor.org/stable/40179798>

Ritchie, D. A. (1987). Oral history in the federal government. *Journal of American History*, 74 (2), 587-595. <https://doi.org/10.2307/1900141>

Ritchie, D. A. (2003). *Doing oral history* (2. Baskı). Oxford.

Rogers, K. L. (1988). Oral history and history of the civil rights movement. *The Journal of American History*, 75 (2), 567-576. <https://doi.org/10.2307/1887873>

Rosaldo, R., (1980). Doing oral history. *Social Analysis: The International Journal of Anthropology*, (4). 89-99. <https://www.jstor.org/stable/23160313>

Samuel, R. (1998). The perils of the transcript. In R. Perks &

- A. Thomson (Eds.), *The oral history reader* (s. 389-393). Routledge.
- Schrager, S. (1998). What is social in oral history. In R. Perks & A. Thomson (Eds.), *The oral history reader* (s. 284-299). Routledge.
- Schick, İ. C. (2011). Bedensel hafıza, zihinsel hafıza, yazılı kaynak: Hat sanatının günümüze intikalinin bazı boyutları. L. Neyzi (Ed.), *Nasıl hatırlıyoruz? Türkiye’de bellek çalışmaları* içinde (s. 13-39). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sharpless, R. (2008). The history of oral history. In T. L. Charlton, L. E. Myers & R. Sharpless (Eds.), *Thinking about oral history: Theories and applications* (s. 7-30). AltaMira Press.
- Silverman, D. (2018). *Nitel verileri yorumlama*. (E. Dinç Çev.). Pegem Akademi. (Orijinal eserin basım tarihi, 2015).
- Sommer, B. W. ve Quinlan, M. K. (2009). *The oral history manuel* (2. Baskı). Altamira Press.
- Storm-Clark, C. (1971). The miners, 1870–1970: A test case for oral history. *Victorian Studies*, 15 (1), 49-74. <https://www.jstor.org/stable/3826600>
- Tarih Vakfı Proje Web Siteleri, <https://tarihvakfi.org.tr/proje/sozlu-tarih-calismalari/proje-websiteleri/>. 12.06.2023.
- Thomson, A. (1999). Making the most of memories: The empirical and subjective value of oral history. *Transactions of the Royal Historical Society*, 9. 291-301. <https://doi.org/10.2307/3679406>
- Thomson, A. (2007). Four paradigm transformations in oral history. *The Oral History Review*, 34 (1). 49-70. <https://doi.org/10.1525/ohr.2007.34.1.49>
- Thompson, P. (1975). *The Edwardians: The remaking of British society*. Indiana University Press.
- Thompson, P. (2000). *The voice of the past: Oral history* (3. Baskı). Oxford.
- Tosh, J. (2015). *The pursuit of history: Aims, methods and new directions in the study of history* (6. Baskı). Routledge.

The whole world was watching: An oral history of 1968. <https://cds.library.brown.edu/projects/1968/>. 09.06.2023.

Yad Vashem-The World Holocaust Remembrance Center. <https://www.yadvashem.org/>. 09.06.2023.

Yardımcı, H. Ç. (2022). *Cumhuriyet ve hissiyat: Falih Rıfkı Atay’da modernlik, ulus ve duygular*. İletişim Yayınları.

Yazar Katkı Oranı

Yazarlar araştırmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.